

Araştırma Makalesi

Sosyal devleti yeniden düşünmek: Yıkıldı mı, yeniden kurulabilir mi?

Nevzat Evrim ÖNAL¹

ORCID: 0000-0001-5843-7289

Öz

Kapitalist toplumda işçi sınıfına mensup kimi bireylerin, zaman zaman da sınıfın kimi bölmelerinin yaşamak için yardıma muhtaç hale gelmesi, düzenin işleyişinin olağan bir sonucudur. Sanayi devriminden bu yana bu durum sadece kapitalist üretim biçiminin eleştirilerinde değil, düzenin bizzat tanımladığı “sorunlar” listesinde yer almış ve çeşitli çözümler (örneğin zenginlerin daha hayırsever olması) önerilmiştir. Ne var ki 20. yüzyıl içerisinde devletin yerleşik sıfatlarından biri haline gelen “sosyal devlet” ilkesi sadece zaman zaman akut hale gelen yoksulluğa bir çözüm olarak ele alınamaz. Bu ilke, modern devletin felsefesiyle, ideolojik aygıtlarıyla ve maliyesiyle yakından ilişkilidir. Bu bağlamda sosyal devlet ilkesinin liberallerin iddia ettiğini aksine, “zenginlerden yoksullara kaynak aktarımı” olarak görülmesi mümkün değildir.

1970’lerin başından bu yana neoliberalizmle birlikte, kapitalist devletin her unsuru gibi sosyal olma özelliği de bir dönüşümden geçmiştir. Ne var ki, sıklıkla dile getirilen “sosyal devletin ortadan kalktığı” iddiaları mevcut olgularla desteklenmemektedir. Yaşanan dönüşüm esasen devletin sınıf ilişkilerini hafifletmek için üstlendiği sosyal fonksiyonların daha parasal bir nitelik kazanması ve böylelikle piyasa dostu hale gelmesi yönündedir. Dahası, kapitalist üretim biçiminin, devletin “sosyal” niteliği var olmaksızın ekonomik ve politik açıdan sürdürülebilirliği de kuşkuludur. Bu makalede, sosyal devletin tarihsel

1. Doçent Doktor, Beykoz Üniversitesi, Mühendislik ve Mimarlık Fakültesi, Endüstri Mühendisliği Bölümü
nevzatevrimal@beykoz.edu.tr.

arka planından ve mantığından yola çıkılarak bu başlıktaki, evrensel temel gelir ve benzeri güncel tartışmalar ele alınacak ve kavram eleştirel bir değerlendirilmeye tabi tutulacaktır.

Anahtar kelimeler: Sosyal devlet, evrensel temel gelir, yoksulluk

Rethinking the social state: Has it been demolished; can it be constructed again?

Abstract

In capitalist society, it is a normal result of the functioning of the system that some individuals belonging to, and sometimes whole sections of the working class need aid in order to live. Since the industrial revolution, this situation has not only been included in the criticisms of the capitalist mode of production, but also in the list of “problems” defined by the system itself, and various solutions (for example, philanthropism of the rich) have been proposed. However, the principle of the “social state”, which became one of the established attributes of the state in the 20th century, cannot be considered as just a solution to poverty that becomes acute from time to time. This principle is closely related to the philosophy, ideological apparatuses and finances of the modern state, and in this context, contrary to what liberals claim, it is not possible to see it as a “transfer of resources from the rich to the poor”.

Since the early 1970s, together with neoliberalism, the social facet of the capitalist state, like every other facet, has undergone a transformation. However, the frequently expressed claims that the “social state has been demolished” are not supported by present facts. The transformation that is taking place is mainly in a direction in which the social functions that the state has undertaken to alleviate class contradictions become more monetized and therefore more market friendly. Furthermore, it is doubtful that the capitalist mode of production can have economic and political sustainability without the “social” aspect of the state. In this article, the historical background and logic of the social state will be taken into consideration, and current debates on this topic, such as universal basic income, will be subjected to a critical evaluation.

Keywords: Social state, universal basic income, poverty

Giriş

“Sosyal devlet” kavramı bir 20. yüzyıl, hatta daha spesifik olmak gerekirse, Hobsbawm’ın (1996) ifade ettiği biçimiyle bir “Kısa 20. Yüzyıl” ürünüdür.

Piketty (2014: 474-475) birinci kuşak kapitalist ülkelerde devlet gelirlerinin toplam üretimden aldığı payın 1910’ların başından itibaren sürekli olarak büyüdüğünü, bu büyüme eğiliminin 1970’lerin sonundan itibaren durduğunu ancak gerilemediğini saptamaktadır. Yani 1970’lerin ortası itibarıyla kapitalist dünyanın

tamamında hâkim hale gelen neoliberal ekonomi politikaları devletin büyümesini durdurmuş, ama onu küçültmemiştir. Yaklaşık altmış yıla yayılan bu değişim sürecinde devlet harcamalarını olağanüstü büyüten iki dünya savaşının da etkisi bulunmakla beraber, savaş yıllarının ardından yaşanan azalmalar asla savaş öncesi düzeylere geri dönüş anlamına gelmemiş; devletin ekonomideki payında yaşanan artış eğilimi bu dönem boyunca sürekliliğini korumuştur. Türkiye gibi sanayileşmesi esasen 20. yüzyılın ikinci yarısında gerçekleşen, ikinci kuşak kapitalist ülkelerde de süreç, bir zaman farkıyla ama aynı çerçevede işlemiştir (IMF, tarihsiz).

Günümüzde belirli bir gelişkinliğe sahip kapitalist ekonomilerin neredeyse tamamında devlet harcamaları GSYH’nin yüzde 30’undan fazla, kapitalizmin beşiği olan Avrupa’da ise hemen her ülkede yüzde 40’ın üzerindedir (IMF, tarihsiz). Bu harcamaların büyük bölümü kamusal eğitim ve sağlık harcamaları ile hane halkı refahını artırıcı nitelikte aynı ya da nakdi çok çeşitli transfer harcamalarından oluşmaktadır (Piketty, 2014: 475). Dolayısıyla sosyal demokrasinin muhtelif varyantlarının on yıllardır bir ezber olarak tekrarladığı “neoliberalizmin sosyal devleti ilga ettiği” iddiasına şüpheyile yaklaşmak gerekmektedir.

Bunun ötesinde, “sosyal devlet” kavramı tarihin belli bir noktasında, devletin harcamalar politikasının spesifik bir karakterini tanımlamak için ortaya çıkmış olsa da felsefi anlamda totolojiktir; zira bir devletin toplumsal olmaması, yani “antisosyal” olması mümkün değildir. Bu yüzden konu, kavramsal düzeyden başlayarak her soyutlama düzeyinde eleştiriye muhtaçtır ve bu makale, söz konusu tartışmaya bu yönde bir katkı sunma amacı taşımaktadır.

Sosyal devletin mantığı

Devlet konusunda yürütülen tartışmalarda yapılan en yaygın varsayımlardan biri, devletin toplumu oluşturan ve üretim ilişkilerinin tarafı olan sınıflardan bağımsız, özerk bir politik güç odağı olduğudur. Ekonomi ile siyaseti birbirinden ayıran bu varsayıma yönelik en köklü eleştiri, Engels (2018: 190-191) tarafından şu şekilde formüle edilmiştir:

“[D]evlet kesinlikle topluma dışarıdan dayatılmış bir güç değildir (...) belirli bir gelişme aşamasındaki toplumun bir ürünüdür; o toplumun kendi kendisiyle, uzlaşmaz bir çelişkiye düştüğünün, ortadan kaldırmaya gücünün yetmediği uzlaşmaz zıtlıklara bölündüğünün bir itirafıdır. Fakat bu karşıtlıkların çatışan ekonomik çıkarları, çatışan sınıfların kısır bir kavga içinde birbirlerini ve toplumu kemirmemeleri için, bu çatışmayı hafifletecek, ‘düzenin’ sınırları içinde tutacak, açıkça toplumun üzerinde yer alan bir güç gerekli olmuştur ve toplumdan kaynaklanan ama kendini onun üstüne koyan, topluma gitgide daha çok yabancılaşan bu güç devlettir.”

Devlete bu şekilde, onu sınıf mücadelelerinin üzerinde özerk bir güç değil, aksine egemen sınıfın egemenliğini sürdürmek için oluşturduğu bir üstyapı aygıtı olarak yaklaştığımızda, sosyal devlet denen olgunun mantığını kavramak da kolaylaşır. Herhangi bir sınıflı toplumda, toplumsal düzenin işleyişi aynı anda üç amacı yerine getirebilmelidir: *Birincisi*, düzenin ekonomik ve politik açıdan istikrarlı biçimde yeniden üretimi sağlanmalıdır. *İkincisi*, egemen sınıfın zenginlik ve ayrıcalıklarının sürekli genişleyecek biçimde yeniden üretimi sağlanmalıdır (kapitalizm özelinde bu, sermaye birikiminin sürmesi manasına gelir). *Üçüncüsü*, ezilen ve artı-emeğine el konan sınıfın emek gücünün yeniden üretimi sağlanmalıdır. Ne var ki kapitalist toplumda bu üç gereksinim birbiriyle temelden çelişkilidir; zira sınıf ilişkileri olağan işleyişine bırakıldığında her bir sermayedar ikinci gereksinimi sağlamak için işçileri mümkün olan en uzun işgünü boyunca ve en düşük ücret karşılığında çalıştıracak; bunu başardığı ölçüde işçinin çalışma koşullarını onun geçimini sağlamayacak kadar kötüleştirecektir (Marx, 2011: 259). Bu durum, üçüncü gereksinimi sağlamaz hale getirecek; bu da zincirleme olarak birinci gereksinimi hem ekonomik (zira işçi ücretleri aynı zamanda toplumdaki başlıca meta talebi kaynağıdır) hem de politik (zira insanlar kitle-sel biçimde geçinemez hale geldikleri durumda ayaklanırlar) açıdan sağlamaz hale getirecektir. İngiliz ekonomi politiğinin en önemli düşünürlerinden Ricardo (1997: 85) bu yüzden “emeğin doğal fiyatı”nı, “emekçilerin geçinebilmeleri ve nesillerini herhangi bir artma ya da azalma olmadan sürdürebilmeleri için gerekli olan fiyat” olarak tanımlamaktadır. Bu bağlamda, sınai kapitalizmin ilk gelişkin örneği olan İngiltere’de 1800’lerin başlarından itibaren yürürlüğe konan “Fabrika Yasaları”, bir sosyal devlet uygulaması olarak tanımlanması zor olmakla beraber; devlet tarafından yukarıda bahsettiğimiz çelişkiyi uykuya yatırmaya, Engels’in deyimiyle “ekonomik çıkarları çatışan sınıfların kısır bir kavga içinde birbirlerini ve toplumu kemirmemeleri için” mutlak emek sömürsünü sınırlandırmaya yönelik bir önlemdir (Marx, 2011: 235).²

Burada kavranması gereken temel meselelerden biri şudur: İşçi sınıfı hiçbir zaman sadece fiilen iş başında olan işçilerden ibaret değildir. Mülk sahibi olmayan ve emeğini satmaktan başka bir geçim olanağı olmayan her insan işçidir ve işçi sınıfı da bu insanların tamamını içerir. Dolayısıyla, herhangi bir verili anda işçi sınıfının bir bölümü ücret karşılığı çalıştırılıyor olacak (burada kayıtlı ya da kayıt dışı çalışma da konumuz açısından önemsizdir), geri kalanı ise Marx’ın (2011:

2 Aynı dönemde İngiltere’de sınai kapitalistlerin “tahıl yasaları” olarak bilinen, gıda hammaddelerinin ithalatını önleyen gümrük duvarları oluşturan ve toprak sahiplerini koruyan, ama bunu yaparken gıda fiyatlarını yükselten yasaların kaldırılması için verdikleri politik mücadele, hatta bu mücadelede işçi sınıfı ile ortak eylemler örgütlemeleri, benzer bir örnektir.

599-610) kavramsallaştırmasıyla “yedek işgücü ordusu” olarak toplumun temel üretim faaliyetlerinin dışında kalacaktır. Öte yandan, bir bölümünün üretim süreçlerinden bu şekilde dışlanması sınıfı “çalışan” ve “çalışmayan” olmak üzere birbirleriyle ilişkisiz iki parçaya bölmez. Aksine, ücretli emek ilişkisine girmeyen ya da giremeyen işçiler, bir yandan yaşayabilmek için fiilen çalıştırılmakta olan işçilerin ücretlerine muhtaç olur, diğer yandan ise emek gücünün sınıfsal düzeyde yeniden üretimi için başka fonksiyonlar (örneğin ev içi işler, bakım emeği vb.) üstlenirler. Dolayısıyla, işçi sınıfının sermayedar sınıf tarafından sömürülen emek gücünün yeniden üretimi, (1) birey düzeyinde tipik olarak aile ilişkileri bağlamında, ama genel anlamda sınıfın bütününde gerçekleşir ve (2) işçi sınıfının ücretli emek ilişkisi içerisinde olan bölümünün geliri (yani kapitalist üretim ilişkilerinin sürüyor olmasına) bağımlıdır (Önal, 2021). Zira kapitalist üretimin kesintiye uğradığı bir durumda ne geçim için gerekli metalar ne de bu metaları satın almak için gereken para bulunabilecektir.

Sosyal devlet, kapitalist üretim biçiminin, olağan işleyişine bırakıldığında kolaylıkla yaratabildiği defalarca görülmüş olan bu krizin yaşanmaması için oluşturulmuş devlet fonksiyonlarına verilen toplu isimdir. Sosyal devletin bu zorunlu varoluşunu kavramayan, örneğin onu “popülist” olarak nitelendirilen siyasi akımların oy toplamak için kullandığı arızı (ve enflasyonist) bir politik araç olarak gören tüm yaklaşımlar kökten hatalıdır.

Sosyal devletin tarihselliği

Sosyal devlet politikalarının birinci kuşak kapitalist ülkelerin tamamında 20. yüzyılın ikinci çeyreğinden başlayarak hayata geçirilmeye başlanmış olması bir tesadüf değildir ve olgunun tarihselliğini göstermektedir. Bu tarih itibarıyla artık bu ülkelerde sanayileşme süreci tamamlanmış, kapitalist üretim biçimi olgunlaşmıştır. Bunun konumuz açısından kritik toplumsal sonuçlarından biri, bu ülkelerde işçi sınıfının kırdaki küçük ölçekli ya da geçimlik tarımsal üretim ile bağlarının zayıflaması ve neredeyse tamamen kentlileşmesidir. İşçi ailelerine başta gıda olmak üzere kimi geçim nesnelerini ucuza ya da bedelsiz sağlayan bu bağlar seyreldikçe emeğin yeniden üretimi için işçi sınıfının meta tüketimine duyduğu ihtiyaç artmış; ücretler kendiliğinden bu ihtiyaca uyarlanmadığı için geçim koşulları zorlaşmıştır. Bu durum, bilhassa kriz dönemlerinde yükselen işsizlik sonucunda gıda talebinin düşmesi ve buna tepki olarak tarımsal üreticilerin de düşen fiyatlar karşısında gıda üretimini kısması ile birleştiğinde çok ağır toplumsal sonuçlara yol açmıştır (Poppendieck, 1992).

Buradan çıkartılması gereken temel sonuç şudur: Sosyal devlet olgusu, kapitalist üretim biçiminin olağan gelişme eğilimleri tarafından bir ihtiyaç olarak kendisini dayatmıştır.

Diğer yandan bu dönem aynı zamanda işçi sınıfının iktidarda olduğu Sovyetler Birliği’nin kuruluş ve yükseliş dönemidir. Sosyalist ekonominin kapitalist ekonominin aksine gelir eşitsizliklerini azaltan, dolayısıyla üretim olanakları ile

üretileen faydalı nesnelere erişim olanakları arasındaki uyumsuzluktan kaynaklanan ekonomik krizlere bağışık yapısı 1929 yılında başlayan Büyük Buhran ile çok açık hale gelmiştir. Sovyet ekonomisi, kriz yıllarında tüm birinci kuşak kapitalist ekonomilere göre açık biçimde çok daha iyi performans göstermiş (Gregory ve Sailors, 2003: 192-193), geriden geliyor olmasına rağmen olağanüstü bir hızla sanayileşmiştir. Dahası, kapitalist toplumun olağan durumu olan gelir ve servet eşitsizliği krizin toplumsal etkilerini derinleştirmektedir (Wisman, 2014) ve bu yalnızca ilerleyen yıllarda yapılan iktisat çalışmalarında bulgularan değil, krizi yaşayan insanlar tarafından çok şiddetli biçimde hissedilen ve gözlemlenen bir olgudur. İki ekonomik sistem arasındaki bu çarpıcı kontrast, kapitalist ülkelerde işçi sınıfının düzenin politik çerçevesine olan bağılılığının ortadan kalkmasının önlenebilmesi için krizin yoksullaştırıcı etkilerini frenleyecek bir devlet müdahalesini zorunlu hale getirmiştir. Birinci kuşak kapitalist ülkelerde bu müdahale, 2. Dünya Savaşı'na kadar olan dönemde ekonomik açıdan benzer ama politik açıdan farklı çerçevelerde gerçekleşmiştir (Garraty, 1973: 907-908). Savaşın sosyalizmin zaferiyle ve sonrasındaki birkaç yıl içerisinde çok sayıda yeni sosyalist ülkenin kurulmasıyla sonuçlanmasının ardından ise, Keynes'in teorisinin etrafında yaklaşık 25 yıl sürecek bir sınıf uzlaşması ekonomi politiğı kurulmuştur (Önal, 2022: 174-178).

Öte yandan, esasen bu dönemden günümüze miras kalmış olan sosyal devlet politikaları, salt sermayedar sınıfın işçi sınıfına verdiği bir "ödün"den ibaret de görülemez. Eğer öyle olsaydı, işçi sınıfının neredeyse kesintisiz bir politik gerileme yaşadığı ve reel sosyalizmin ortadan kalktığı son elli yıl zarfında bu politikaların varlığının çok daha şiddetli biçimde sorgulanması beklenirdi. Egemen ideoloji ve siyaset içerisinde sosyal devlet uygulamalarına kökten karşı çıkan Hayekçi bir liberal argüman seti daima dolaşımda tutulsa da Arjantin başkanı Milei gibi kimi uç örnekler dışında kimse devletin sosyal fonksiyonlarını toptan rafa kaldırmaya çalışıyor gibi görünmemektedir. Aksine tartışma daha çok sosyal devletin, kapitalizmin güncel ihtiyaçlarına göre nasıl dönüştürülmesi gerektiğı etrafında şekillenmektedir.

Güncel tartışmalar: Daha "piyasa dostu" bir sosyal devlet arayışı

Keynesci dönemde uygulanan biçimiyle sosyal devlet politikaları gelir ve servet eşitsizliğinin geçim araçlarına erişim üzerindeki etkisini yumuşatmaya yönelik bir uygulamalar bütünüydü. Bu politikalar ile, birinci kuşak kapitalist ülkelerde kişisel gelirin ve mirasların en üst dilimlerine çok yüksek oranlarda vergi uygulayan devlet (Piketty, 2014: 499 ve 503), egemen sınıfları zenginliklerini servet değil sermaye biçiminde tutmaya, elde ettikleri sermaye kazançlarını da kâr payı ödemeleri yoluyla kişisel gelire dönüştürmek yerine şirket içerisinde tutarak yeniden yatırmaya zorluyordu. Diğer yanda ise tam istihdam hedefli istihdam politikaları ve yüksek reel ücretlerin yanı sıra, ağırlıklı kısmını kamusal eğitim ve sağlık hizmetleri ile kapsayıcı emeklilik sistemlerinin (ki buna kimi tarımsal des-

tek sistemleri de eklenebilir) oluşturduğu bir sosyal devlet harcamaları şablonu mevcuttu. Tüm bu politika paketi bu müdahale olmaksızın kendiliğinden ortaya çıkmayacak bir yüksek üretim ve yüksek harcanabilir gelir düzeyi yaratıyordu. “Kapitalizmin altın çağı” olarak adlandırılan bu dönemde yaşanan yüksek ekonomik büyüme oranlarının kaynağı bu ekonomik modeldi (Glyn vd., 1990: 46-50)

Burada konumuz açısından dikkat edilmesi gereken önemli bir nokta şudur: Keynesçi dönemde kurulan sosyal devlet yapısında refah artırıcı transferlerin önemli bir bölümü ya ayniydi ya da kimi temel geçim nesnelerinin fiyatlarını düşük tutmak suretiyle ücretlerin alım gücünü yükseltmeye yönelikti. Yani transfer alıcısının harcanabilir gelirini nominal olarak yükseltmek ve onu daha fazla meta tüketebilir hale getirmek yerine, bazı temel geçim ihtiyaçlarının kamu tarafından bedelsiz sunulması (örneğin eğitim ve sağlık), bazılarının da kamu üreticiliği yoluyla fiyatlarının kontrol edilmesi (bilhassa gıda ve giyim) sonucunda, insanca bir yaşam için gereken zorunlu harcamayı azaltma ve refahı artırma üzerine kuruluydu. Liberal cenahtan yapılan eleştirilerde de genelde devlet politikalarının bu yönü hedef alınıyor, bu politikaların piyasa ekonomisinin alanını sınırlandırıyor ve daraltıyor olmasından yakınılıyordu.

Neoliberalizm yaygın ekonomi politikası haline gelmeye başladığında, bu alanda ilk olarak kamu gelirlerinin yapısını değiştirdi. Şirketlerden, kişisel gelirin yüksek dilimlerinden ve mirastan alınan vergiler düşürüldü ve yeniden bölüşüm etkisi çok daha düşük, kimi durumlarda zenginlerin daha az vergilendirildiği vergi sistemlerine geçildi (Buggeln, 2017: 125). Bunun sonucunda, sosyal devlet uygulamaları (hatta genel olarak devlet) esasen işçi sınıfının görece yüksek gelirli kesimleri ve orta sınıflardan alınan vergilerle finanse edilen bir yapıya dönüştürüldü (Kato, 2003: 51-52). Bunun bir diğer göstergesi de sosyal sigorta kesintileri kaleminin sosyal devletin finansmanındaki payının belirgin biçimde artmasıydı (Warren, 2008: 10). Türkiye siyasetinde sıklıkla tekrar edilen, “sosyal güvenlik sisteminin kendi kendisini finanse edebiliyor olması gerektiği” vurgusu, bu politik yönelimin Türkiye’deki yansımalarından biridir (TC Kalkınma Bakanlığı, 2014: 53-54).

Diğer yandan, gelişkin kapitalist ülkelerde sosyal devlet harcamalarının kamu harcamaları içerisindeki payı artmaya devam etti. Ayrıca bu alanda sermayedar sınıfın olağan tercihi olan aynı yardımların yerine olabildiğince nakdi yardımlar yapılması ve yardım alanların meta piyasalarından tüketime yönlendirilmesi pek gerçekleşmedi. Yaşanan, daha çok her iki yardım kategorisinin, birbirlerine olan oranları aşağı yukarı sabit kalmak suretiyle büyümesiydi (OECD, tarihsiz1).

Günümüzde yaygın biçimde yürütülen evrensel temel gelir tartışmasının бүtünü olmasa da liberal ayağı buraya oturmaktadır. Bu önermeye zemin teşkil eden rasyonalite özetle şöyledir: Kapitalist üretim, dünya çapında olgunlaştıkça Marx’ın öngörüsüne (2011: 613) gayet uygun bir biçimde işçi sınıfının oransal olarak giderek daha büyük bir bölümünü üretimden dışlamakta ve yedek işgücü kategorisine itmektedir. Dünyanın genelinde gayet belirgin olan bu eğilim 2000’le-

rin başından itibaren harcanabilir gelirin yüksek olduğu ülkelerde şişen hizmet sektörü ve genişleyen beyaz yakalı istihdam nedeniyle kısmen tersine dönmüş olsa da (Dünya Bankası, tarihsiz), bilhassa yapay zekanın yaratacağı istihdam yıkımının bu eğilimi tekrar ve şiddetli biçimde güçlendireceği düşünülmektedir (Bidadanure, 2019: 497). Zaten zengin ülkelerde hizmet sektörünü bu denli şişkin tutan yüksek tüketim düzeyleri büyük ölçüde hane halkı borçlanmasıyla, yani uzun erimde sürdürülemez bir biçimde uyarılmaktadır (OECD, tarihsiz2). Bu bağlamda evrensel temel gelir, gelecekte nüfusun giderek büyüyen bir bölmesinin üretim ilişkilerinden dışlanacağı, dolayısıyla kendisine ait bir harcanabilir gelirden mahrum kalacağı öngörüsüyle; bunun yaratacağı toplumsal gerilimleri hafifletmenin yanı sıra meta piyasalarının ihtiyaç duyduğu tüketim seviyelerini korumaya yönelik bir araç olarak önerilmektedir. Yani evrensel temel gelirin başlıca fazileti aynı değil parasal olmasıdır; zira “nakit [transferler], piyasaları bozmadan yoksulları tüketiciye dönüştürecektir” (Bidadanure, 2019: 484).

Bu çerçeveye uyumlu biçimde, sosyal devlet fikrine genel anlamda karşı olan liberal düşünce evrensel temel geliri diğer faydalarının yanı sıra geleneksel anlamda sosyal devletten kurtulmanın bir yolu olarak görmekte ve önermektedir. Örneğin Murray, “Refah Devletinın Yerini Alacak Bir Plan” alt başlıklı eserinde devletin emeklilik, sağlık ve işsizlik konusundaki harcamalarının tamamının yerine evrensel temel gelirin geçebileceğini savunmaktadır (Murray, 2016: 130-131). Sorunun piyasa talebinin eksikliği ve sürdürülemezliğinden ziyade kitlesel mutlak yoksulluk olduğu ülkelerde ise evrensel temel gelir yoksulluk azaltıcı yardımların yanı sıra mikro kredilerin yerine geçecek bir araç olarak düşünülmektedir (Banerjee, Niehaus ve Suri, 2019: 967).

Türkiye’de ne oldu?

Tüm bu sürecin Türkiye’de, kapitalist üretim biçiminin gelişkinlik düzeyine bağlı biçimde dünyanın geri kalanıyla aşağı yukarı paralel biçimde yaşandığı söylenebilir. Cumhuriyetin kuruluşundan kısa bir süre sonra dünya ekonomisi 1929 Buhranıyla altüst olmuştur. Henüz sanayileşmemiş, sanayileşmek için ihtiyaç duyduğu dış kaynak girişi ise tarımsal ürün ihracatına bağlı olan Türkiye’ye bu durum Hatipoğlu’nun ifadesiyle bir “ziraî buhran” olarak yansımış; buhran koşullarında tarımsal ürün fiyatları sınai ürün fiyatlarına göre daha hızlı düştüğünden, küçük ölçekli üretim yapan köylü ailelerinde topraktan kopmadan ziyade bir beka stratejisi olarak erkeklerin şehirlere gidip iş aramaya başlaması yaygınlaşmıştır. İlerleyen yıllarda tarım bakanlığı da yapacak ve Türkiye’nin tarım politikalarında önemli bir etkiye sahip olacak olan Hatipoğlu, kırdaki emeğin sanayileşme ile kentlere çekilmemesi ama tarımdaki kötü koşullar nedeniyle itilmesi olarak özetlenebilecek bu durumun “büyük nüfus kalabalıklarının vaktından evvel ve birden bire proletaryalaşmasına” dönüşebileceği uyarısında bulunmuştur (Hatipoğlu, 1936: 87).

Bu vurgu, henüz yerleşik bir sosyal devlet yapılanması bulunmasa da (sosyal devlet ilkesi Türkiye Cumhuriyeti Anayasası’na 1961’de girecektir) Türkiye’de devletin sınıfsal reflekslerini göstermesi açısından önemlidir. Kuruluş süreci Sovyetler Birliği ile yana yana ve eşzamanlı gerçekleşen, kapitalist dünyaya referansla bakıldığında ise sosyal devletin yükseliş çağına denk düşen Türkiye Cumhuriyeti’nde devletin, Engels’in vurguladığı biçimde sınıf mücadelelerini teskin edici rolü daima onun birincil görevi olmuştur.

Öte yandan, Türkiye’de aynı dönemde devletin bir diğer temel görevi, kapitalist gelişmenin ikinci kuşağında yer alan başka pek çok ülkede olduğu gibi sanayileşmeye öncülük etmek olmuştur. Devletin bu şekilde ülkedeki en önemli ve teknik açıdan ileri (yani emek üretkenliğinin en yüksek olduğu) sanayi kuruluşlarında işveren konumunda olması, istihdam ile refah arasındaki ilişki sonucunda, devletin kalkınmacı rolüyle sosyal devlet fonksiyonunun (dolayısıyla toplumsal sınıfları uzlaştırma misyonunun) iç içe geçmesiyle sonuçlanmıştır (Önal, 2023: 357).

Devletin sosyal fonksiyonlarının evrimi konusunda Türkiye’nin dünya ile olan paralelliği neoliberal dönüşüm döneminde de sürdü. Türkiye’de görece uzun bir zamana yayıldığı ve ancak 2000’lerin ilk on yılındaki özelleştirme dalgasıyla tamamlandığı söylenebilecek bu dönüşüm sonucunda devletin meta piyasalarındaki rolü belirgin biçimde küçüldü. Değişimin kamu maliyesi boyutunda dikkat çeken unsur ise, dünyanın geri kalanından çok daha belirgin biçimde kamu gelirlerinde dolaylı vergilerin rolünde yaşanan artıştı (Soydal ve Yılmaz, 2009: 299). 1980 yılında vergi gelirlerinin yaklaşık yüz 62’si doğrudan, yüzde 38’i dolaylı vergilerden oluşurken, 2024 yılına gelindiğinde bu oranlar sırasıyla yüzde 34 ve yüzde 66 olmuştur (T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı, tarihsiz). Türkiye’de sosyal devlet işleyişinin dünyanın geri kalanındakine benzer biçimde “zenginlerden yoksullara” yerine “orta sınıflardan yoksullara” transfer niteliği kazanmasında, gelirlerden ziyade harcamaların vergilendirilir hale gelmesi önemli bir rol oynamıştır.

Dönüşümün dünyanın geri kalanıyla paralellik arz eden ve dikkate alınması gereken diğer boyutu ise devletin sosyal fonksiyonunun kazandığı parasal transfer karakteridir. Türkiye’de sosyal harcamaların biçimsel ve kurumsal kompozisyonunun incelenmesi bu çalışmanın kapsamının dışında olmakla birlikte; sosyal harcamalardaki büyük artış (1980 yılında GSYH’nin yaklaşık yüzde 2’sinden 2016’da GSYH’nin yaklaşık yüzde 13’üne) devletin sosyal fonksiyonunun istihdam güvencesi sağlayan ve aynı destek sunan niteliklerinin daralması karşılığında parasal gelir transfer eden yönünün büyümesiyle alakalıdır (Yörük, 2022: 43-67).

Bu bağlamda, Türkiye’de yaşanan dönüşümün sermayedar sınıfın, sosyal devlet harcamalarının daha piyasa dostu bir nitelik kazanması yönündeki beklentisiyle yalnızca uyumlu olmadığı, bu konuda birinci kuşak kapitalist ülkelerden daha ileri bir noktada olduğunu söylemek mümkündür.

Sonuç ve tartışma:

İşçi sınıfının çıkarları doğrultusunda

sosyal devlet kavram ve olgusuna nasıl yaklaşılmalı?

Kapitalist üretim biçiminde sermayenin organik bileşiminin değişimi açısından genel eğilim, zaman içerisinde, üretimin teknik ilerlemesiyle de birlikte, sermayenin üretim araçlarına yatırılan kısmının canlı emeğe yatırılan kısmına göre daha hızlı büyümesidir. Öte yandan bunun sonucunda piyasalar aynı hızla büyümemekte, aksine, reel ücretlerdeki artış emek üretkenliğindeki artışın daima gerisinde kaldığı için³ metaların üretimi ve dolaşımı arasında bir uyumsuzluk ortaya çıkmaktadır. Marksist teoride “aşırı üretim”, Keynesçi teoride ise “eksik tüketim” olarak tanımlanan bu olgu, ekonomik krizlerin kök sebebidir.

Kapitalist üretim biçiminin herhangi bir regülasyon olmaksızın olurlu bira- kıldığında olanca şiddetiyle ortaya çıkan ve üretim biçimini oluşturan toplumsal ilişkileri sürdürülemez hale getiren bu eğilim, her politika bütününde bir şekilde baskılanarak hafifletilmek durumundadır. Geçtiğimiz yüzyılda kapitalist devletin kalıcı bir unsuru haline gelen sosyal devlet uygulamaları bu amaçla tasarlanmıştır.

Günümüzde sosyal devletin dönüşümü açısından önemli iki belirgin eğilim göze çarpmaktadır. Bunlardan biri, toplumun giderek büyüyen bir bölümünün üretim ilişkilerinden dışlanması ve bir bireysel gelire sahip olmaksızın yaşamak zorunda kalması; diğeri ise, birinci eğilime bağlı olarak, meta piyasalarının büyümesinin talep eksikliği nedeniyle frenleniyor olmasıdır. Bu ikinci eğilim konusunda, tüketimi hane halkının borçlandırılması yoluyla suni olarak yükseltme politikasının sınırlarına gelinmiştir.

Bu iki eğilim nedeniyle, sosyal devletin, yalnızca emeğin yeniden üretimi- ni kolaylaştırmak değil, bunu meta talebini artıracak biçimde gerçekleştirmek doğrultusunda yeniden yapılandırılması öngörülmektedir. Yakın geçmişte tarımsal desteklerin üretim ile ilişkisinin kopartılmasına benzer biçimde; sosyal yardım transferlerinin de aynı değil parasal, ailevi değil bireysel ve mümkün olduğun- ca ihtiyaç şartı gözetmeksizin yapılan bir nitelik kazandırılması önerilmektedir (Van Parijs, 1995: 30-45).

Bu öneri, kapitalist üretim biçiminin mevcut çelişkileri ile uyumludur. Zira bu- gün emek üretkenliğinin geldiği düzeyde, mevcut çalışma saatleri ve ücretlerin üretilen değerden aldığı pay (yani sömürü oranı) korunarak emek ataletini belir- grin biçimde azaltmaya ve bu yolla ekonomik büyüme sağlamaya yönelik her giri- şim aşırı üretim duvarına çarpacak; böyle bir sıçramayı sömürü oranlarını düşü- rerek yapmaya yönelik her girişim de zaten düşük olan kâr oranlarını sıfırın altına itme tehlikesi barındıracaktır. Öte yandan, bugün kapitalist dünya sisteminde en bol bulunan (üstelik masrafsızca daha fazla yaratılabilen) şey paradır ve sermaye

3 Literatürde “üretkenlik-ücret farkı” olarak adlandırılan bu olgu kapitalist üretim biçiminin Keynesçi refah devleti döneminde baskılanmış eğilimlerinden biridir. Neoliberal ekonomi politikalarının egemen hale gelmesiyle birlikte bu baskı kalktıktan sonra makasın ABD ekonomisinde nasıl açıldığını görmek için bkz. (Economic Policy Institute, tarihsiz). Benzer bir eğilim Türkiye’de de gözlenmektedir (DİSK-AR, 2021).

zaten halihazırda elindeki âtil sermayeyi çoktan tüketimi uyarıcı biçimde hane halkı borcuna dönüştürmeye başlamıştır. Öte yandan bu borçlanmanın kendisi de başka bir çelişki birikimidir. Dolayısıyla, eldeki çelişkiler setini hafifletmek için uygulanabilecek en işlevli politikalardan biri gerçekten de para dağıtmaktır ve bu politikanın kontrolsüz biçimde enflasyonist olmaması için sosyal devletin bugün halen parasallaşmamış kısımlarının parasallaştırılması sermayedar sınıfın kimi kesimleri açısından denemeye değer bir yöntem olarak görülmektedir.

Ne var ki, bu önerinin nasıl bir politik araçlar setiyle yapılacağı bir yerden sonra biçimseldir ve detay niteliğindedir. Sorun, bu önerinin kapitalizmin mevcut gelişkinlik düzeyinde işçi sınıfının çıkarlarına aykırı olmasıdır. Gelir getirici biçimde çalışmanın seyrelmesi ve emek ataletinin yaygınlaşması sorununa bir çözüm olarak koşulsuz parasal transferleri yapılması, işçi sınıfına doğru “aza kanaat ettiğin müddetçe çalışmasan da olur” ideolojisinin salgılanması anlamına gelir. Bu, kapitalist üretim biçiminin yüksek kâr oranlarıyla hızla büyüdüğü dönemde çalışmanın kutsanmasına benzer biçimde; artık olgunluğa ulaştığı ve canlı emek ihtiyacının eskisi kadar hızlı artırılmaz hale geldiği günümüzde de çalışmadan yaşamanın bir ahlaki mesele olmaktan çıkartılması manasına gelecektir. Marx’ın (2010: 438) “sermayenin doğasında çalışan nüfusun bir kesimini aşırı çalıştırırken, diğer kısmını beş parasız bırakmak vardır” tespitindeki “beş parasız bırakma” kısmını tadil etmeye yönelik yapılan ama sermayenin doğasına dokunmayacak bu müdahale, işçi sınıfına mensup bireyleri sadece parasal devlet yardımlarına değil hem doğrudan hem de dolaylı olarak birbirlerine de (zira sermayedar sınıf kapitalizmin güncel halinde devletin finansmanını büyük ölçüde sırtından atmıştır) daha fazla muhtaç edecektir. Ayrıca sosyal devletin bu doğrultuda dönüşmesi, onun geçtiğimiz yüzyılda asla tam anlamıyla fiilen uygulanmış olmasa da ideolojik açıdan yerleşik hale gelmiş önemli bir ilkesinin, yani devletin yurttaşların temel, yaşamsal ihtiyaçlarını güvence altına alma ödevinin ilgası anlamına gelecektir.

Bunun karşısına, her şeyden önce bir kez daha tam istihdam talebiyle çıkılmalıdır. Sağlıklı ve çalışmak isteyen bireylerin çalışacak iş bulamıyor olması kapitalizmin işleyişinin kaçınılmaz bir sonucu olabilir ama öte yandan büyük bir irrasyonelitedir ve bunun tek sebebi, sermayenin, kârlılık zorunluluğu nedeniyle günlük ve haftalık çalışma sürelerini uzun tutuyor olmasıdır. Dolayısıyla, tam istihdam talebinin zorunlu bir tamamlayıcısı, kanunla belirlenmiş haftalık ve günlük normal çalışma sürelerinin düşürülmesi olmalıdır. Günümüzden bir buçuk asır önce işçi sınıfının sekiz saatlik iş günü talebi etrafında örgütlenmesinden bu yana emek üretkenliği kıyas kabul etmeyecek derecede artmış; ama çalışma süreleri kısalmamıştır. Dolayısıyla bugün pekâlâ günde altı ve haftada yirmi dört saat azami normal çalışma süresi talep edilebilir. Zaten çalışma sürelerinin kısaltılması sağlanmaksızın günümüzdeki emek ataleti sorununa çözüm bulunması mümkün değildir.

Buna ek olarak, sosyal devletin meta piyasalarının kârlılığını değil yoksul insanların ihtiyaçlarını hedefleyen niteliğinin zayıflatılması değil bilakis güçlendirilmesi yönünde mücadele verilmelidir. İhtiyacı olan ve olmayan herkese para dağıtmak çalışmadan yaşama kültürünü güçlendirecek, sosyal değil antisosyal nitelikte bir politikadır. Üstelik sermayedar sınıfın bir kesimi tarafından tam da bu nedenle önerilmektedir, örneğin evrensel temel gelirin başlıca liberal savunucularından Van Parijs'in (1991) bu konudaki en önemli makalelerinden biri "Neden Sörfçüleri Beslemeliyiz?" başlığına sahiptir.

Bunun karşısında alınabilecek en anlamlı pozisyon, insanların hem eğitim ve sağlığın yanı sıra beslenme, barınma ve giyim gibi yaşamsal ihtiyaçlarının, hem de çalışmanın birer anayasal hak olarak yalnızca devlet güvencesi altına alınması değil, devletin bir görevi olarak tanımlanmasını talep etmektir.

Kaynakça

- Banerjee, A., Niehaus, P. ve Suri, T. (2019) "Universal Basic Income in the Developing World", *Annual Review of Economics* 11(1), 959-983.
- Bidadanure, J. U. (2019) "The Political Theory of Universal Basic Income", *Annual Review of Political Science* 22(1), 481-501.
- Buggeln, M. (2017) "Taxation in the 1980s: A Five-Country Comparison of Neo-Liberalism and Path Dependency", *The Political Economy of Public Finance: Taxation, State Spending and Debt since the 1970s* (der. M. Buggeln, M. Dauntun ve A. Nützenadel), Cambridge: Cambridge University Press, 105-125.
- DİSK-AR (2021) *Sanayide Reel Birin Ücret ve Verimlilik Uçurumu*, <https://arastirma.disk.org.tr/wp-content/uploads/2021/03/Verimlilik-Reel-ücret-bülteni-Mart-2021-SON.pdf>, Erişim Tarihi: 06.05.2025.
- Dünya Bankası (tarihsiz) "Employment to population ratio, 15+, total (%) (modeled ILO estimate)" (yüksek, orta ve düşük gelirli ülkeler gruplarına göre kırılımı alınmış), <https://data.worldbank.org/indicator/SL.EMP.TOTL.SP.ZS?locations=XD-XM-XP>, Erişim Tarihi: 05.05.2025.
- Economic Policy Institute (tarihsiz) *The Productivity-Pay Gap*, <https://www.epi.org/productivity-pay-gap/>, Erişim Tarihi: 06.05.2025.
- Engels, F. (2018) *Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni* (çev. M. Tüzel), İstanbul: İş Bankası Yayınları.
- Garraty, J. A. (1973) "The New Deal, National Socialism, and the Great Depression", *The American Historical Review* 78(4), 907-944.
- Glyn, A., Hughes, A., Lipietz, A. ve Singh, A. (1990) "The Rise and Fall of the Golden Age", *The Golden Age of Capitalism: Reinterpreting the Postwar Experience* (der. S. A. Marglin ve J. B. Schor), Oxford: Clarendon Press, 39-125.
- Gregory, P. R. ve Sailors, J. (2003) "The Soviet Union during the Great Depression: The Autarky Model", *The World Economy and National Economies in the Interwar Slump* (der. T. Balderston), Londra: Palgrave Macmillan, 191-210.
- Hatipoğlu, Ş. R. (1936) *Türkiyede Ziraî Buhran*, Ankara: Yüksek Ziraat Enstitüsü.
- Hobsbawm, E. (1996) *Kısa 20. Yüzyıl: Aşırıliklar Çağı* (çev. Y. Alogan), İstanbul: Sarmal Yayınları.
- IMF (tarihsiz) "Government Expenditure, percent of GDP", <https://www.imf.org/external/datamapper/exp@FPP>, Erişim Tarihi: 30.04.2025.
- Kato, J. (2003) *Regressive Taxation and the Welfare State: Path Dependence and Policy Diffusion*, Cambridge: Cambridge University Press.

- Marx, K. (2010) *Marx-Engels Collected Works*, Cilt 32, Elektronik Basım, Lawrence & Wishart, 2010, s.438.
- Marx, K. (2011) *Kapital – Birinci Cilt* (çev. A. Bilgi), 10. Baskı, Ankara: Sol Yayınları.
- Murray, C. (2016) *In Our Hands: A Plan to Replace the Welfare State*, Washington: The AEI Press.
- OECD (tarihsiz1) "Social Expenditure Database", <https://www.oecd.org/en/data/datasets/social-expenditure-database-socx.html>, Erişim Tarihi: 05.05.2025.
- OECD (tarihsiz2) "Household Debt", <https://www.oecd.org/en/data/indicators/household-debt.html>, Erişim Tarihi: 05.05.2025.
- Önal, N. E. (2021) "Kadın-erkek eşitsizliği konusunda Marksizm'in tartışma çerçevesi", *Gelenek 154*, <https://gelenek.org/kadin-erkek-esitsizligi-konusunda-marksizmin-tartisma-cercevesi>, Erişim Tarihi: 30.04.2025.
- Önal, N. E. (2022) *İnsan Bencil mi?*, İstanbul: Yazılama Yayınları.
- Önal, N. E. (2023) "Birinci Cumhuriyetin Tasfiyesinde Türkiye Sermaye Sınıfının Çıkarı ve Rolü", *Emek Araştırma Dergisi (GEAD)*, Cilt 14, Sayı 24, 351-362.
- Piketty, T. (2014) *Capital in the Twenty-First Century* (çev. A. Goldhammer), Cambridge ve Londra: Harvard University Press.
- Poppendieck, J. E. (1992) "Hunger and public policy: Lessons from the Great Depression", *Journal of Nutrition Education* 24(1), 65-115.
- Ricardo, D. (1997) *Ekonomi Politikiğin ve Vergilendirmenin İlkeleri* (çev. T. Ertan), İstanbul: Belge Yayınları.
- Soydal, H. ve Yılmaz, M. L. (2009) "Türkiye'de Dolaylı ve Dolaysız Vergiler ve Ekonomiye Etkileri", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi* 12(1-2), 295-308.
- T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı (tarihsiz) "Kamu Finansmanı İstatistikleri", <https://www.hmb.gov.tr/kamu-finansmani-istatistikleri>, Erişim Tarihi: 15.05.2025.
- T.C. Kalkınma Bakanlığı (2014) *Onuncu Kalkınma Planı Sosyal Güvenlik Sisteminin Sürdürülebilirliği Özel İhtisas Komisyonu Raporu*, Ankara, <https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/08/Onuncu-Kalkinma-Plani-Sosyal-Guvenlik-Sisteminin-Surdurulebilirligi-Ozel-Ihtisas-Komisyonu-Raporu.pdf>, Erişim Tarihi: 05.05.2025.
- Van Parijs, P. (1991) "Why Surfers Should be Fed: The Liberal Case for an Unconditional Basic Income", *Philosophy & Public Affairs* 20(2), 101-131.
- Van Parijs, P. (1995) *Real Freedom For All: What (If Anything) Can Justify Capitalism?*, Oxford: Clarendon Press.
- Warren, N. (2008). *A Review of Studies on the Distributional Impact of Consumption Taxes in OECD Countries*, Paris: OECD.
- Wisman, J. D. (2014), "The Financial Crisis of 1929 Reexamined: The Role of Soaring Inequality", *Review of Political Economy*, 26(3), 372-391.
- Yörük, E. (2022) *The Politics of the Welfare State in Turkey: How Social Movements and Elite Competition Created a Welfare State*, ABD: University of Michigan Press

